

Vrijheid

Eerste viering in de serie 'Nieuwe revolutie?'

19 mei 2019

voorgangers: Nienke van Dijk (overweging) en Tamme Wiegersma

Inleiding op het thema

Stadia op de weg naar vrijheid. Vrijheid als een weg met stadia, mijlpalen, ontwikkelingspunten.

Het is een gedicht dat hij in de gevangenis schreef, in augustus 1944.

Bonhoeffer zat al sinds 1943 gevangen. Hij was lid van de Abwehr, een verzetsgroep tegen het nazistisch regime van Hitler. De groep smokkelde Joden het land uit en pleegde andere verzetsdaden.

In juli 1944 vond er een aanslag op Hitler plaats. De aanslag mislukte en Bonhoeffer werd beschuldigd van betrokkenheid en dus hoogverraad. Vanaf dat moment wist hij dat hij niet meer levend de gevangenis zou verlaten.

Het gedicht bestaat uit vier gedeeltes: Tucht, Daad, Lijden en Dood.

We lezen ze telkens voor en reflecteren daar op. Vandaag dus geen langere overweging, maar vier korte fragmenten.

Er zijn kopieën van de tekst in de zaal aanwezig.

1. Tucht

*Ga je op weg om de vrijheid te zoeken,
Leer dan vooral
Zinnelijkheid en roerselen van de ziel te beheersen
Zodat je begeerte niet nu eens hierheen, dan weer daarheen beent .
Houd je geest en je lichaam helemaal onder controle, kuis
En laat hen gehoorzaam zoeken naar hun bestemming.
Niemand ervaart het mysterie der vrijheid,
Behalve door tucht.*

Een dienst over vrijheid beginnen met een tekst over tucht in een gedicht dat in een gevangenis geschreven is. Tucht is een ander woord voor discipline. Het toont gelijk dat vrijheid onmiddellijk andere woorden oproept. Onvrijheid natuurlijk, maar ook begrenzing en moraal. Bij Bonhoeffer is het eerste woord, het eerste stadium: Tucht.

Zijn woorden lijken op een leefregel, een bijna kloosterlijke discipline: kuis, het lichaam en de geest onder controle. Ze zijn nodig om het mysterie van de vrijheid te kunnen ervaren.

In reactie op dit gedicht van Bonhoeffer dichtte Corrie Kompels:

*Je regels zijn me veel te zwaar. Ik ben geen non.
Wel is het waar dat van een dag van durven wagen er meer voldoening rest dan van een dag van niets doen in de zon.*

Bij haar niet de kuisheid, wel de aandacht en de discipline. Vrijheid is vrijheid van slavernij en overheersing en ook de vrijheid van verslaving en verstrooiing. Terwijl ik zat te schrijven gisteren betrapte ik me erop dat ik ieder moment van nadenken en stilvallen de neiging had om mijn telefoon te pakken om te kijken of er nog iets gebeurd was in de wereld.

Ook dat is onvrijheid, die ik alleen kan keren door discipline. Pas na een uur aandacht mag ik weer kijken.

Bonhoeffer was behalve verzetsman ook één van de oprichters van de Bekennende Kirche, een afscheiding van de Duitse Evangelische Kirche die zich had verbonden met het naziregime. De Bekennende Kirche had een eigen seminarie, Finkewalde, en Bonhoeffer leidde dat als directeur en docent. Hij ontwikkelde voor dit seminarie ook een nieuw soort monastiek leven. Voor protestanten was dat in die tijd een ongehoorde nieuwe praktijk: een vaste dagindeling van gebed, meditatie en vrije persoonlijke biecht.

Het was geen wereldvreemd klooster, want bij Bonhoeffer stond de praktijk van het leven als christen centraal. Voor hem is de opdracht van een christen in de eerste plaats het doen van gerechtigheid. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit zijn beroemde uitspraak: 'Alleen wie het opneemt voor de Joden heeft het recht om Gregoriaans te zingen.'

Het was een seminarie voor mannen. Ook daar discipline en kuishoud als stadium op weg naar vrijheid. Bonhoeffer verloofde zich kort voor zijn gevangenneming met de veel jongere Maria von Wedemeyer, van wie hij zielsveel hield maar met wie hij nog geen uur alleen was geweest. De kuisheid was gekozen in het klooster en afgedwongen in de gevangenis. Hier, in dit gedicht uit de gevangenis, beschrijft hij kuisheid als deel van de concentratie, van de discipline om te zoeken naar de bestemming van lichaam en geest. En in zekere zin is kuisheid ook een daad van respect: om niet over de grenzen van een ander gaan.

Waarom? Opdat je lichaam en geest dienstbaar zijn aan wat ze moeten doen.

Bonhoeffer is in zijn theologie gegrepen door de Bergrede met de zaligspreekingen - zalig de zachtmoedigen, zalig de vredestichters - en stond aanvankelijk een pacifistisch verzet voor. Hij wilde niets te maken hebben met de wraak waartoe het naziregime opriep: de wraak voor de vernederingen na de Eerste Wereldoorlog.

Wraak – nee dat niet. Maar wat dan wel, in het licht van al die doden, in het licht van al die moorden?

2. Wat te doen?

Na de discipline en de aandacht volgt het tweede stadium van de vrijheid: dat van de daad.

Daad

Niet zomaar wat, maar het goede wagen en doen.

Niet blijven zweven tussen mogelijkheden.

Wees moedig, maak handel en wandel concreet.

Vrijheid woont niet in de vlucht der gedachten, alleen in de daad.

Laat angst en aarzelings los, ga naar buiten

Waar de storm woedt van de tijden,

Slechts gedragen door Gods gebod en je geloof.

Dan zal de vrijheid je geest juichend ontvangen.

De theoloog Rowan Williams schreef ooit dat de vrijheid waar Bonhoeffer over schrijft, de vrijheid is om te weten wat je moet doen. Wanneer je de moed hebt om te handelen, neem je een risico en word je schijnbaar minder vrij.

Bonhoeffer worstelde met de vraag wat hij moest doen. Het seminarie dat Bonhoeffer had opgericht werd eind jaren dertig door de nazi's gesloten. Een tijd trok hij door Duitsland om zijn studenten en andere mensen van de Bekennende Kirche te ondersteunen. Hij kan niet het leger ingaan om met Hitler mee te vechten, dat past niet bij zijn pacifisme. Dankzij zijn familie krijgt hij de kans om naar de VS te vertrekken en hij gaat daarheen. Hij voelt zich daar als de profeet Jona die op de vlucht is voor zijn opdracht. Vlak voor het uitbreken van de oorlog keert hij terug en wordt actief in het verzet tegen Hitler. Hij kon zijn volk niet achterlaten, hij wist wat hij moest doen. En hoewel een langer verblijf in de VS ongetwijfeld betekend had dat hij in vrijheid kon leven en de oorlog zou overleven handelde hij anders.

Vanuit de vrijheid wist hij wat moest doen: de onvrijheid tegemoet treden, gedragen door Gods gebod en zijn geloof. Vrijheid woont niet in vrij zwevende gedachten, alleen in de daad.

Of in de woorden van Bonhoeffer: *Omdat God een arme, ellendige, onbekende en succes-loze mens werd en omdat God Zich sindsdien alleen in een armoedige gedaante, het kruis, wil laten vinden, kunnen we de mensen en de wereld, die aan velen een arm, ellendig en succes-loos bestaan biedt, niet loslaten; we hebben juist onze broeders (- en zusters nd) lief.*

Na zijn terugkeer is Bonhoeffer betrokken bij de smokkel van Joden naar veilige landen en later bij het meedenken en ook theologisch legitimeren van de aanslag op Hitler.

Daar heeft hij mee geworsteld, ook in het licht van zijn pacifisme en zijn afkeer van wraak. Toch kwam hij er uiteindelijk bij uit dat Hitler gedood moest worden omdat anders de moord op miljoenen anderen door zou gaan. Dit ene kwaad stond tegenover een veel groter kwaad dat verhinderd moest worden en Bonhoeffer was bereid om daaraan mee te werken.

Laat angst en aarzeling los.

‘Wees niet bang’ – het zijn Bijbelse woorden; Meng je in de storm van de tijden.

Zoals velen van ons zich hier in dit huis gemengd hebben in het kerkasiel, voor een humane behandeling van gevluchte kinderen. Inmiddels heeft dat geleid tot een nieuw werkwoord: ‘bettellen’, wat zoveel betekent als inspirerend geloven en vieren, gericht op de goede zaak.

Blijf niet aan de kant staan.

Bonhoeffer beschrijft de vrijheid als een plaats van de daad die uit geloof gedaan wordt, de plaats waar je geest juichend ontvangen wordt.

Laten wij met elkaar, als gemeenschap van Christus zo’n plaats zijn.

3. Lijden

Het derde stadium van vrijheid is een ander stadium dan de eerste twee. Het is geschreven vanuit de ervaring van gevangenschap. Een metamorfose.

Lijden

*Vreemde metamorfose. Je sterke, werkzame handen
worden gebonden. Eenzaam en machteloos zie je toe
Hoe er aan jouw daden een einde komt.*

*Je zucht maar eens diep, legt de zaak, waarom het gaat
Stil en getroost in sterkere handen.*

Vrede heb je ermee.

Je proefde voor even de smaak van de vrijheid.

Die je teruggaf aan God die haar groots zal volbrengen.

Het is bijzonder om de ervaring van het gevangen genomen zijn als een stadium van vrijheid te beschrijven. De handen zijn gebonden, aan de daden komt een einde. Dat is lijden.

Bonhoeffer noemt het zelf niet, maar de verbinding met het lijden van Jezus is er: ook hij wordt na de woorden en daden van gerechtigheid gevangen genomen, zijn werk is stilgelegd.

Het is een metamorfose: in het vorige vers ligt de vrijheid in de daad, in de handeling. Hier zijn de handen gebonden.

In gevangenschap moet hij de die vrijheid teruggeven. Niet aan de bewakers. Niet aan het regime. Maar aan God die de vrijheid zal volbrengen. Die vrijheid is weer gelokaliseerd: bij God zelf, die de vrijheid verder moet voeren.

Evenmin als bij Jezus is dat een zelfgekozen lot, een vrijwillig offer. ‘Eenzaam en machteloos zie je toe hoe er een eind aan je daden komt.’

Wat er gebeurt is dat Bonhoeffer het loslaat, het overgeeft en neerlegt bij God: 'Ik heb gedaan wat ik moest doen, nu is het verder aan U, God'. (Rowan Williams).

Bonhoeffer brengt zijn tijd in de gevangenis schrijvend en biddend door. Waar hij kan schrijft hij ook voor andere gevangenen gebeden en liederen en, als hij nog niet in eenzame opsluiting zit, praat hij met hen.

Zo brengt hij ook zelf troost, als levend teken van de Psalmtekst 'De Here zal zijn gevangenen niet vergeten,' zoals in de muur van het Oranjehotel in Scheveningen gekrast.

'Wie de psalmen bidt', schreef Bonhoeffer, 'is nooit alleen'.

Psalmen, woorden en gebeden zijn voor gevangenen een vrijplaats van God.

4. Dood

Het vierde stadium van vrijheid heet Dood. Deze strofe volgt op die over het lijden waarin Bonhoeffer het loslaten van de vrijheid beschrijft. De vierde strofe is de conclusie, de uiteindelijke overgave aan de dood.

Dood

Kom snel, grootste feest op weg naar de eeuwige vrijheid.

Dood, doe de zware ketenen af, slecht de muren

Van ons vergankelijk lichaam en onze verduisterde ziel.

Eindelijk zullen we mogen aanschouwen

Wat ons hier niet gegund wordt te zien.

Vrijheid, langdurig zochten we je in tucht, daad en lijden.

Stervend herkennen we jou in het aangezicht Gods.

Tussen de eerste drie verzen in het gedicht bestaat spanning. Spanning tussen enerzijds discipline en verantwoordelijkheid, actief een daad stellen in de wereld en dat alles moeten loslaten in gevangenschap.

Deze spanning wordt opgeheven in het vierde vers: de climax van de ultieme vrijheid: de dood. (Kick Bras)

Uit de tekst spreekt vooral verlangen om eindelijk de vrijheid te mogen aanschouwen, die hij, Bonhoeffer, zo langdurig heeft gezocht. In dood zal hij die vrijheid herkennen in het aangezicht van God.

Bonhoeffer wordt in oktober 1944 naar een afschuwelijke gevangenis van het Gestapo hoofdkwartier gebracht. Het schrijven en ontvangen van brieven is dan vrijwel onmogelijk.

Op 9 april 1945, drie weken voor het einde van tweede Wereldoorlog, wordt hij op persoonlijk bevel van Hitler opgehangen. Bonhoeffer heeft vlak voor de executie nog dit gezegd: 'Dit is het einde, voor mij het begin van het leven'.

Ook hier de parallel met de dood van Jezus en het begin van een nieuw leven met Pasen. Zoals Jezus' teksten voortleven dankzij zijn leerlingen, danken wij aan een goede vriend van Bonhoeffer en zijn verloofde Maria de toegang tot de vele brieven en geschriften uit de gevangenis. De gevangenis: de toestand van onvrijheid waarin Bonhoeffer zo'n ander licht wierp op de vrijheid.

Zijn teksten blijven bij ons.

Ik eindig met een vers uit een lied van Bonhoeffer dat in veel kerken vaak gezongen wordt:

In goede machten liefderijk geborgen

Verwachten wij getroost wat komen mag

God is met ons des avonds en des morgens

Is zeker met ons, elke nieuwe dag.

Amen.

Vorbeden

Vandaag is de dag
om een ander vrijheid te gunnen.

Wij, die kunnen zeggen wat we willen,
mogen danken en zingen.

Vandaag is de dag
om te denken aan die ander die zich heeft ingezet voor onze vrijheid.
Zij die Joden, Roma en anderen hebben beschermd, eten en onderdak hebben gegeven.
Zij die hun eigen leven hebben gewaagd, voorgoed onvindbaar...

Vandaag is de dag
om stil te staan
en te denken aan die ander
zodat onze vrijheid die ander niet in de weg staat
om die ander –waar ook ter wereld- echte vrijheid te gunnen

Vandaag is de dag
om ons te realiseren dat velen een tocht maken
door de woestijn van het leven
op de vlucht voor onderdrukking en geweld
dagen zonder eten
uren vol angst

Vandaag is de dag
om te zeggen: Heer, ontferm U!

Wij bidden voor politieke gevangenen overal ter wereld, zoals in Venezuela, Rusland, China, Saoedi-Arabië,
Turkije, vervolgd om hun geloof of hun politieke opvattingen

Wij bidden u voor de mensen die ter dood veroordeeld zijn en wachten in hun cel.

Help ons het goede te doen, de weg van vrede en gerechtigheid, de weg die ons de vrijheid in u zal
brengen. Blijf bij ons, als onze Bevrijder.

Wij bidden in stilte voor onze geliefden en naasten, door ziekte of dreiging getroffen.

We denken aan hen wiens namen zijn opgeschreven in het Intentieboek
hier binnen gedragen.

Stilte.

Wees onze Bevrijder.

Amen.